

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî Sınırların ve Rejimin Öğretilmesinde Disiplinlerarası Bir Uygulama: “Coğrafya Ders Kitaplarında Siyasi Tarih Anlatımı”

Erdal Yılmaz*

Giriş

Bireyleri, içinde buldukları topluluklara faydalı hale getiren kültür faaliyetlerinin temelini eğitim teşkil eder. Eğitim, bir topluluğun manevî kimliğini, duygularını, özlemlerini, ahlaki karakterini kısacası bir milletin diğer milletlerden ayırt edici özelliklerini gösterir. Bu açıdan bakıldığında eğitim, kendine has bir kültürün sahibi ve taşıyıcısı olan her millet için başkadır, ona özeldir, yani millidir. Millî eğitim faaliyetlerinin amacı, iyi vatandaşlar topluma faydalı fertler yetiştirmektir¹. Coğrafya millî kültürü besleyen bir ilim dalıdır². Bu doğrultuda erken cumhuriyet döneminde millî kültürün inşa edilmesinde coğrafya eğitiminin bu özelliği göz önünde tutularak öğrencide vatan ve millet sevgisini besleyip kuvvetlendirmek başlıca hedef olarak seçilmiştir³. Coğrafya eğitimiyle -hatta daha da etkin bir şekilde- aynı misyonu yüklenen tarih öğretimi de erken dönem cumhuriyet eğitim politikalarının üzerinde durdukları bir alandır. Bu bakımdan tarih ve coğrafya derslerine bir nevi vatandaşlık terbiyesi görevi de yüklenmiştir.

* Araştırma Görevlisi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Edirne, erdal-yilmaz@trakya.edu.tr ORCID: 0000-0002-3635-9109
DOI: 10.37879/9789751749994.2022.28

1 İbrahim Kafesoğlu, “Türkiye’de Millî Eğitim ve Meseleleri”, *Türk Kültürü*, 4/40 (Şubat 1966), s. 297. Anthony D. Smith, bu bağlamda devletlerin, millî kültürdeki farklılıklara daha fazla dikkat çekerek hem de onları eğitim vasıtasıyla daha da görünür kılarak topluluğun her üyesini kendi siyasi kültürüne katılmasını sağladığını öne sürmektedir. Bk. Anthony D. Smith, *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yay., Ankara 2013, s. 189.

2 Ahmet Ardel, “Coğrafya Nedir ve Nasıl Öğretilmelidir”, *Türk Kültürü*, 4/37-48 (1965-1966), s. 377.

3 Fuat Baydur, “İlkokulda Coğrafya Dersinin Vazifesi ve Değeri”, *Yeni Kültür*, S. 41 (Ekim 1939), s. 236-237.

Millî kültürün eğitim yoluyla genç bireylere aktarılmasında -her ne kadar eğitim ve öğretim alanında yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen- ders kitapları vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Ders kitapları ile millî kültürün temel fikirleri yansıtılırken resmî anlamda kabul görmüş bilgiler de aktarılır. Tarih ve coğrafya başta olmak üzere sosyal bilgiler derslerine yönelik ders kitapları ile bir milletin kökleri, belirli bir yerde niçin ve nasıl yaşadığı, söz konusu yeri nasıl tanımladığı, kısacası bir milletin kim olduğu açıklanmaya çalışılır⁴. Tüm bunların yanı sıra ders kitapları yönetici zümrenin doğru olduğuna inandığı ve yeni nesle aşılamak istediği kural, norm ve davranış kalıplarını da içermektedir⁵.

Merkezî otoriteler tarafından kontrol edilen ders kitapları, devletin vatandaşlarına karşı duruşu hakkında son derece faydalı ipuçları sunmakta, bu metinleri inceleyip onaylayan çoğu zaman da bizzat kendileri yazan devlet memurlarının, küçük bireyleri nasıl algıladıkları ve onları nasıl etkilemeye çalıştıklarını da göstermektedir. Bununla birlikte ders kitaplarına yüklenen tamamen işlevselci ya da faydacı yaklaşımlar konusunda da temkinli olunmalıdır. Zira bu metinler aynı zamanda çağın arzu ve kaygılarını da dile getirmektedir. Osmanlı Devleti ve daha sonrasında cumhuriyet devrinde de görüleceği üzere ders kitapları, ne denli didaktik olursa olsun, hızlı değişimin yol açtığı korkulara bir tepkinin, hitap ettiği topluluğun geri kalmışlığına bir çare bulma girişiminin dışavurum araçlarıdır⁶. Bununla birlikte ders kitaplarının gerilim ya da bunalım anlarında duyumsanan refleks-düşünceleri de içerdiği söylenebilir⁷. Erken cumhuriyet dönemi coğrafya ders kitaplarının tüm bu özelliklere sahip olduğu belirtilebilir.

Çalışmada, Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklar üzerinde önemli tavizler verilmeden Ankara merkezli kurulan yeni Türk Devleti'nin yeni rejimin ve iktidar sahiplerinin tanıtılması ve kabul ettirilmesi, vatan bilinen kara parçasının sınırlarının genç nesillere öğretilmesi ve jeopolitik öneminin aktarılması hususlarının ilkökul coğrafya derslerine yansması üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda ilkökul coğrafya

4 Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Ders Kitapları", *Eğitim ve Bilim*, 35/158 (2010), s. 216-217.

5 Nuri Doğan, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1908-1918)*, Bağlam Yay., İstanbul 1994, s. 14-15.

6 Benjamin C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2013, s. 39.

7 Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 17.

ders kitaplarının tahlili çalışmanın temelini oluşturulacaktır. Erken dönem coğrafya ders kitabı yazarlarının yukarıda bahsedilen misyonları aktarırken yoğun bir tarihsel bilgi kullanımı içine girdiği görülmektedir⁸.

XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Siteminde Dönüşüm ve Coğrafya Derslerinin Yaygınlaşması

Anadolu'nun kuzeybatısında küçük bir beylikten, farklı coğrafya ve kültür geleneğine sahip toplulukları hâkimiyeti altına alarak uzun yıllar bir arada yaşatabilen bir imparatorluk kurmuş olan Osmanlılar, bu devlet ve yönetim anlayışını inşa eden, bu birikimi mümkün kılan bir eğitim anlayışına da sahip olmuşlardır. Kuruluşunda dönemin en üstün eğitim kurumlarını kendi dünyalarına uyarlayarak sibyan mektepleri, medreseler ve Enderun gibi kurumlaşmış yapıların yanı sıra Osmanlı Devleti'nde cami, dârüşşifâ, rasathane, muvakkithâne, dergâh ve tekke gibi dinî, eğitsel ve kültürel kurumlar da oluşturulmuştur. Bunların yanı sıra "Ahi Teşkilatı" ve "Loncalar" adı altında örgütlenerek mesleki eğitim veren kurumlar da meydana getirilmiştir. Tüm bu eğitim faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nu yüzyıllarca beslemiş ve modern zamanlara kadar taşımıştır⁹.

Reform, Rönesans hareketleri ve coğrafi keşiflerinde etkisiyle Avrupa'da, dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük gelişmeler meydana gelmiş ve bunlar, olumlu manada eğitim kurumlarını da etkilemiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıla bu gelişmelerin ışığında giren Batı'nın aksine Osmanlı Devleti'nde askerî ve siyasi zaferler devri kapanmış kültürel kurumlar da zayıflamıştır. Devletin eğitim sisteminin temelini oluşturan medreseler gerek eğitim-öğretim kadrosu gerekse program ve metot yönünden gelişen dünyanın yanında geride kalmıştır. Medreselerdeki bu bozulma diğer eğitim kurumlarına da yansımıştır¹⁰.

Savaşlarda alınan ağır yenilgiler ve toprak kayıpları nedeniyle eğitim alanında görülen modernleşme çabaları ilk olarak askerî okullarda başlamış-

8 Yves Lacoste'un da dediği üzere 19. yüzyılın sonundan itibaren başta Fransa olmak üzere birçok ülkede coğrafya öğretiminin hayata geçirilmesindeki amaç, ulusal ideolojinin temellerini "fiziksel olarak" doğallaştırmak bu temelleri yer kabuğuna bağlamaktır. Paralel bir şekilde, tarih öğretimi de vatanın bedbahtlıklarını ve başarılarını anlatım işlevini görmüştür. Bk. Yves Lacoste, *Coğrafya Her şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, çev. Selim Sezer, Ayrıntı Yay., İstanbul 2014, s. 80.

9 Seyfi Kenan, "Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013), s. 6.

10 Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006, s. 102-104.

tır. 1776 yılında Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (Askerî Deniz Okulu), 1795'te ise Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Askerî Kara Okulu) ve 1834 yılında ise bugünkü Harp Okulunun temelini oluşturan Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye açılmıştır. Ayrıca askerî okullarda ve ordu hizmetinde kullanılmak üzere II. Mahmut döneminde Paris, Viyana ve Londra'ya Harbiye Mektebi'nden öğrenciler gönderilmiştir¹¹.

Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen reform hareketleri içerisinde Tanzimat Fermanı (1839) büyük bir dönemeç kabul edilmektedir. Birçok alanda görülen yenileşme çabaları eğitim alanında da yaşanmıştır. Söz konusu dönemde devleti felakete sürüklenişten kurtaracak başlıca reçete eğitimin yenileştirilmesi ve geliştirilmesi olarak sunulmuştur. Avrupa modeline göre örgün eğitimde ilk, orta ve yüksek şeklinde bir derecelendirilmeye gidilerek Rüştiye (1846) ve İdadi (1845)'ler açılmış, bunların dışında ziraat, orman, baytarlık, tıp gibi meslek okulları ile erkek ve kız öğretmen okulları da yine bu dönemde faaliyete geçmiştir. Medreselere ders programlarında yapılan bazı değişikliklerin dışında dokunulmamış, ancak Batı üniversiteleri örneğinde bir yükseköğrenim kurumu açılması için çalışmalar yapılarak çeşitli evreler geçirerek cumhuriyet döneminde İstanbul Üniversitesi adını alacak Darülfunûn 1863 tarihinde faaliyete geçmiştir¹².

Tanzimat Dönemi'nde eğitim teşkilatında da değişiklikler yapılarak imparatorluk sınırları dâhilinde uygulanmasına gayret gösterilmiştir. Bu bağlamda 15 Mart 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş ve bu kurumun çalışmalarıyla 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlamıştır. Türk eğitim sisteminde kanun ve yönetmelikler bakımından yeni bir başlangıç kabul edilen bu nizamname ile ülke çapında açılan her yeni eğitim kurumu belli bir disiplin ve düzene bağlanmıştır¹³. Söz konusu nizamnameyle coğrafya eğitimi de resmî ders programlarına konularak imparatorluğun her yerinde ve her seviye eğitim kurumunda okutulmak üzere kurumsallaşmıştır¹⁴.

11 Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 22-39.

12 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s. 104.

13 Hasan Ali Koçer, *age.*, s. 64; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s. 104-105.

14 İbrahim Caner Türk, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Coğrafya Öğretimi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40 (2009), s. 423-424, 428-429.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde coğrafya eğitimi¹⁵ medreseler, Enderun Mektebi, XVIII. yüzyılın sonunda açılan Askerî Mühendishanelerde, Harbiye ve Mülkiye Mektepleri gibi kurumlarda uzun süredir okutulmaktaydı¹⁶. Tanzimat sonrası süreçte coğrafya eğitiminin diğer eğitim kurumlarının müfredat programlarında yer almasının yanı sıra söz konusu dönemde, ders kitapları ve diğer materyaller alanında da bir atılım yaşanmıştır. Telif ve tercüme eserler yayınlanarak her seviyede coğrafya ders kitapları hazırlanmıştır¹⁷. Osmanlı döneminde coğrafya alanında bu yayınlara rağmen coğrafya dersleri betimleyici olmaktan kurtulmamış olgular arası ilişkiler kuran açıklayıcı bir nitelik kazanmamıştır¹⁸.

Eğitimin modern toplum düzenini oluşturma, yurtsever vatandaşlar yetiştirme ve milliyet inşasında bir araç olarak kullanılması XIX. yüzyılda önce Avrupalı devletler de görülmüştür. Savaşta yaşanan yenilgiler, büyük miktarda toprak kayıpları ve özellikle bünyesinde bulunan Hıristiyan azınlık grupların ayrılıkçı faaliyetleri nedeniyle Osmanlı Devleti de tüm bu olumsuz gelişmelerin önüne set çekebilmek adına bir takım reformlar yapmıştır. Devlet, siyasal iktidarını korumak ve devamlılığını sağlamak için yeni bir takım değer ve yargılar üreterek bunları eğitim yoluyla aktarmak istemiştir. Böylelikle ortak bir Osmanlı kimliği oluşturulacak ruhen homojen bir toplum yaratılarak devletin kötü gidişatının önüne geçilmek istenmiştir¹⁹.

15 Osmanlı Devleti'nin coğrafya alanında gösterdiği diğer gelişmeler hakkında bk. Mahmut Ak, "Osmanlılar Döneminde Coğrafya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 8, s. 62.

16 İbrahim Caner Türk, "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Coğrafya Öğretimi", s. 429.

17 Ramazan Özey, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı Eğitim-Öğretimindeki Dönüşüm", *Sosyoloji ve Coğrafya, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15*, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 613-616. Sıbyan mektepleri için kitap yazımının gündeme gelmesi ise 1871 yılında olmuştur. Yazılması istenilen kitaplar arasında Elifba, Ahlâk, Fezail-i Fi'liye, Kavaid-i Türkiye, Coğrafya, Tarih, İnşa, Edebiyat-ı Manzume, Şevaz-ı İmlâ, Mâ'lumat-ı Nâfiâ, Meşk'tir. Devlet bu kitapların yazılması için aynı yıl bir müsabaka düzenlemiştir. Selim Sabit'in hazırladığı kitapların (*Elifba-yı Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Rehnu-ma-yı Muallimin*) basılmasına 1875 yılında izin verilmiştir. Bk. Necdet Sakaoğlu, "İlkokul Tarih Programları", *Tarih Öğretimi Ve Ders Kitapları, Buca Sempozyumu 29 Eylül-1 Ekim 1994*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2015, s. 140.

18 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim Ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 162-163.

19 Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası, Cumhuriyetin İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2010, s. 54-55.

Osmanlı kimliğinin oluşturulmasında tarih, vatandaşlık bilgisi ve coğrafya derslerinin önemli bir yeri vardır. Coğrafya eğitimi ile Osmanlı milletinin vatanındaki köklerini ve bilhassa “vatana karşı vazifelerinin” bilincine varması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ders kitaplarında “vatanın herkesin babası olduğu, bu yüzden vatandaşların ona layık bir evlat olmak için çalışmaları gerektiği” şeklinde ifadeler yer alıyordu. Ayrıca coğrafya ders kitaplarının büyük bir kısmı devlet, millet, kavim ve yönetim şekilleri²⁰ gibi yeni kavramları aktarmakla birlikte vatan hakkında bilgilerin temel kaynağı olarak sunuldu. Coğrafya ders kitapları, Osmanlı topraklarının Anadolu, Balkanlar, Irak, Suriye, Hicaz, Necd, Yemen, Mısır, Bingazi, Kıbrıs ve Trablusgarp’tan oluştuğunu yazmaktaydı. Ayrıca bu toprakların bazılarının düşman işgalinde olup kurtarılacağından da bahsediliyordu. Ayrıca haritalar da coğrafya derslerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelerek öğrenciye ülkelerinin somut bir görüntüsünü sunuyordu²¹. Osmanlı sınırlarının öğrencinin zihnine kazınması ve bu bağlamda bir Osmanlı kimliği oluşturma çabaları Padişah II. Abdülhamit döneminde de artarak devam etmiştir²².

II. Meşrutiyet döneminde de coğrafya ve özellikle “Osmanlı Coğrafyası” ders kitapları incelendiğinde ortak bir Osmanlı kimliğinin oluşturulması ve vatansever bireyler yetiştirilmesinde Tarih ve Malumat-ı Medeniye ve Ahlâkiye ve İktisadiye derslerinin yanı sıra coğrafya derslerinden de yararlandığı görülür²³. Yine bu dönemde coğrafya alanında bilim adamları yetiştirilmesi amacıyla Fransa’ya eğitimciler gönderilmiştir. Avrupa tahsilinden döndükten sonra ilk, orta ve Darülfünun’da vazife alan yeni neslin coğrafyacıları o zamanki Fransız coğrafyacılarınkine benzer eserler yazarak öğrenciye yine

20 Ali Tevfik’in 1889 yılında yazdığı Yeni Coğrafya isimli ders kitabında yönetim şekilleri olarak Hükümet-i mutlaka veya hükümet-i müstakile, hükümet-i meşruta ve hükümet-i cumhuriye olmak üzere dünya üzerinde mevcut üç yönetim şekline bahsedilmiştir. II. Abdülhamit dönemi yazılan bu ders kitabında, mutlakiyet idaresi olarak Rusya’nın örnek gösterilip Osmanlı idaresi ile ilgi kurulamaması ve diğer rejimler hakkında pek bilgi verilmemesi manidardır. Oysa II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yazılan ders kitaplarında yönetim şekilleri ayrıntılı olarak ele alınmakta, II. Abdülhamit örnek gösterilerek mutlakiyetçi rejimler şiddetle eleştirilmektedir. Bk. Nuri Doğan, *age.*, s. 49-50.

21 Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 29.

22 II. Abdülhamit dönemi, coğrafya eğitiminin hedeflerini inceleyen önemli bir çalışma için bakınız: Özkan Akpınar, *Geographical Imagination in School Geography during the Late Ottoman Period, 1876-1908*, Boğaziçi Üniversitesi, *Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2010.

23 Füsün Üstel, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde*, II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, 6. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 36.

Batılı metodlara uygun bir eğitim vermeye çalışmışlardır²⁴. Böylelikle coğrafya dersleri isim ve nitelme coğrafyası safhasını aşarak modern izahlı coğrafya, Meşrutiyet devrinde Osmanlı eğitim hayatına girmiştir²⁵.

Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları ve Coğrafya Dersleri

Batıyı bir bütün olarak algılayan cumhuriyet hükümeti, başta rejim olmak üzere bütün toplumsal kurumlarını Batı ölçütlerine göre düzenleyerek kısa zamanda dikkatli ve kalıcı bir zemin oluşturmak ihtiyacını hissetmiştir. Bu doğrultuda eğitime, yeni bir toplum yaratmanın etkin bir aracı olarak bakılmış, siyasal yapı değişikliğini ve onu bütünleyen bireysel ve toplumsal dönüşümün eğitim yoluyla gerçekleştirilmesi düşünülmüştür²⁶. Yeni ve özgün olmayan bu düşünce, her alanda değişim ve ilerlemenin sağlanması için, Batılı tarzda okulların açılarak eğitim sisteminin yaygınlaştırılması şeklinde geç dönem Osmanlı Devleti'nin başlatmış olduğu bir politikaydı. Erken Cumhuriyet döneminde bu miras devralınmakla birlikte millî bir kimlikle harmanlanmış ve daha da laikleştirilmiş ders programları hazırlanmıştır²⁷.

Osmanlı Devleti, yüzyılı aşkın bir süredir modern okul sistemini yaratmak için çaba harcamasına rağmen ancak sınırlı bir ilerleme sağlayabilmişti. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler, bin bir güçlükte inşa edilen bu eğitim kurumlarının da tahribata uğramasına neden olmuştur. Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkede, az sayıda Batılı tarzda okul, bunların yanı sıra sıbyan mektepleri ve medreseler olmak üzere Osmanlı klasik eğitim kurumları bulunmaktadır²⁸.

24 İ. Hakkı Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya: II. Meşrutiyet Devrinde Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, 1/II (Nisan 1943), s. 132.

25 İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti'nde İlköğretim Okulları Coğrafya Müfredat Programları – Coğrafya Öğretim Usulleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2007), s. 209.

26 Tülay Alim Baran, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 20.

27 Joseph S. Szyliowicz, "Osmanlı'nın Eğitsel Mirası: Efsane Mi, Yoksa Gerçek Mi?", *İmparatorluk Mirası, Balkanlar'da ve Ortadoğuda Osmanlı Damgası*, der. L. Carl Brown, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 425. Benzer tespitler için bk. Benjamin C. Fortna, *age.*, s. 43, 49-50; Mustafa Gündüz, *age.*, s. 137-140.

28 Joseph S. Szyliowicz, *agm.*, s. 413-414.

Cumhuriyet yönetimi eğitim alanında öncelikle, Tanzimat Dönemi'nden beri süregelen bu ikiliği, 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla çözüme kavuşturmayı düşünmüştür. Türkiye'deki bütün bilimsel kurumlar ve okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanarak sıbyan mektepleri ve medreseler kapatılmıştır. Medreselerdeki öğrenciler eğitim seviyelerine göre ilkokul, ortaokul ve liselerin sınıflarına kaydedilerek dinî konularda uzmanlar yetiştirilmesi için Darülfünuna bağlı bir İlahiyat Fakültesi ve İmam Hatip Okulları açılmıştır. Ayrıca yasa uyarınca, uluslararası anlaşmalara göre faaliyetini sürdüren azınlık okulları ile yabancı okullar da Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu okulların müfredat programlarından din dersleri çıkartılarak Türk Dili, Türk Tarihi, Türkiye Coğrafyası ve Yurt Bilgisi dersleri programlarına eklenmiştir²⁹.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra müfredat programlarının ve ders kitaplarının belirlenmesi için çalışmalar başlamıştır. 23 Nisan 1924 tarihinde toplanan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında öğretim yılının süresi (İlkokulların beş yıl, ortaokullar ve liselerin süresinin ise 3 yıl), ders programları, ders saatleri ve ders kitapları gibi konular üzerinde durulmuştur. Toplantıda, "Eski zihniyetlere göre yazılmış kitap ve eserlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin mekteplerinde artık yerleri kalmamıştır. Ders programlarını bugünkü vaziyetin eseri olarak icap ettirdiği şekilde tespit etmek ve buna göre kitaplar hazırlamak" gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda 1924 tarihinde cumhuriyet döneminin ilk müfredat programı hazırlanarak saltanat, Osmanlı Hanedanı ve hilafet ile ilgili konular programlardan ve ders kitaplarından çıkartılmıştır. Böylelikle genç nesli, düşünsel ve duygusal açıdan Osmanlı'dan koparmak ve cumhuriyet ile olan bağlarını kuvvetlendirmek istenmiştir. Bu maksatla, 1924 tarihli İlk Mektepler Müfredat Programı'na "Sarayın hıyanetleri, Millî İntibah Devri, İstiklâl Harbi, Yeni Türkiye Devleti'nin Kuruluşu, Lozan Muahedesi, Cumhuriyet, Bugünkü Türk İlmî, Ondokuzuncu Asır, Başlıca Keşifler ve İhtiralar, Avrupalıların Müstemlekat siyaseti" başlıklı yeni konular eklenmiştir³⁰. Bahsi geçen konuların öğrenciye aktarılmak istendiği derslerden biri de coğrafya dersleri olmuştur.

29 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Yurt Yay., Ankara 1981, s. 235-237; İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 159-160; Mustafa Ergün, "Türk Eğitim Devrimi: Temel İlkeler ve Gelişim Süreci", *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, s. 41-43.

30 Erdal Aslan, agm., s. 218; Füsün Üstel, age., s. 129.

1924 tarihli programa göre ilkokulun üçüncü sınıfında haftada 1, dördüncü ve beşinci sınıflarında ise haftada 2 ders saati olmak üzere okutulan coğrafya dersleri, 1926 yılında yapılan yeni müfredat programında değişikliğe uğrayarak üçüncü sınıflardan kaldırılmıştır. Dördüncü ve beşinci sınıflarda haftada 2 ders saati olarak devam etmiştir. Önceki programda derslerin sadece haftada kaç saat olduğu gösterilirken yeni programda ders saatlerinin yanı sıra derslerin amaçları ve içerikleri de açıklanmıştır³¹. Buna göre ilkokulda okutulan coğrafya dersinin hedefleri:

“Çocuklara doğup büyüdüğü memleketi tanıtmak ve Türk vatanını sevdirmek. Vatanın muhtelif yerlerinde yaşayan insanları birbirine tanıtmak, her birinin maişet tarzlarını ve ihtiyaçlarını öğretmek ve aralarındaki rabıta ve muhabbeti arttırmak .

... dünya üzerinde vukua gelen coğrafya hadiseleri hakkında malumat vermek ve vatanımızla en çok temas ve münasebeti olan memleketler hakkında biraz daha mufassal olmak üzere dünya üzerindeki diğer memleketleri ve milletleri tanıtmak”³² olarak belirlenmişti.

Erken cumhuriyet döneminde eğitim alanında yapılan en önemli düzenlemenin Tevhid-i Tedrisat Kanunu olduğu ve sonrasında yapılan düzenlemelerin de bu kanuna dayanılarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Yukarıda 1924 ve 1926 müfredat programlarının kimi kısımlarına atıfta bulunarak cumhuriyet hükümetinin, rejimin yerleşmesi için ilkokul düzeyinde öğrenciye öğretilmesi gerekli gördüğü bilgiler ve coğrafya derslerinden beklentileri açıklanmıştı. Bu doğrultuda çalışmada, ulaşılabilen coğrafya ders kitapları çerçevesinde bu amaç ve hedeflerin öğrenciye nasıl aktarıldığı üzerinde durulacaktır.

Son olarak çalışmada tahlili yapılacak kitaplar ve yazarları hakkında bilgi vermek gerekirse ilkokul 3, 4, ve 5. sınıflarda okutulan Faik Sabri (Duran) Bey’in³³ 1926 yılında yazdığı üç kitap ile yine aynı sınıflar için aynı yıl Meh-

31 Seval Fer, “1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 101-104.

32 Erol Kapluhan, “Atatürk Dönemi (1923-1938) İlkokullarda Coğrafya Eğitimi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 25 (Ocak 2012), s. 156-157.

33 Faik Sabri Bey, II. Meşrutiyet döneminde coğrafya alanında ihtisas eğitimi almak üzere Fransa’ya gönderilmiştir. Kendisi, Paul Vidal de la Balche’nin etkisinde kalarak Fransız coğrafya ekolünün temsilcisi olmuştur. Kendisi, “coğrafyayı halka tanıtıp sevdiren kişi” olarak tanınmaktadır. Osmanlı Devleti’nde o zamana kadar devam eden “isim coğrafyası” yerine, modern coğrafya eğitimi olarak kabul edilen “tasviri coğrafyayı” ders programlarına getirerek coğrafya öğretimi sahasında bir devir açmıştır. Bk. Halil Tokcan, Şahin Oruç, “Osmanlı Dev-

med Besim ile Cemaleddin Arif Beylerin³⁴ birlikte yazdığı Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi'nin ilkokullarda okutulabileceğini/okutulmasına izin verdiği coğrafya ders kitapları incelenecektir.

İlkokul Coğrafya Ders Kitaplarında Yeni Türk Vatanı ve Türk Milleti

Lozan Antlaşması'yla çizilen millî sınırların gençlerin zihnine kazınmasına özen gösteren yeni rejim 1923 sonrası yayınlarda coğrafyaya önemli bir yer ayırmıştır³⁵. Sınırların öğretildiği en önemli araç ise coğrafya dersleri olmuştur. Bu bağlamda didaktik bir üslupla yazılan coğrafya ders kitaplarında yeni Türk vatanı, Türk dilinin konuşulduğu, Türk bayrağının dalgalandığı ve Türk askerinin koruduğu yer olarak belirtilirken, dünyada eşi bulunmaz ve çok güzel bir memleket olan bu vatanın isminin ise Türkiye olduğu yazmaktadır³⁶.

Coğrafya ders kitaplarında Ana toprağımız olarak nitelenen Türkiye'nin, Kuzey yarım kürede ve orta kuşakta bulunduğu, Asya'nın garbında, Küçük Asya denilen yarım ada üzerinde ve Avrupâ'da Balkan Yarım Adası'nın şarkında yer aldığı, kuzeyinde Karadeniz ve Marmara Denizi, batısında Adalar Denizi ve güneyinde Akdeniz ile çevrili olduğu yazmaktadır.

leti Son Dönemlerinde Coğrafya Öğretimi: Buluş Yoluyla Öğretime Bir Örnek", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, XVII/3 (Eylül 2009), s. 1014-1015.

34 Yazarlar hakkında biyografik bilgiye ulaşılamamıştır.

35 Benjamin Fortna, *age.*, s. 65.

36 "Küçük arkadaşlarınızla oynadığınız zaman, onların söylediklerini anlıyorsunuz: hepsi de sizin konuştuğunuz dil ile, Türk dili konuşuyorlar, bayram günlerinde bütün evler beyaz ay-yıldızlı kırmızı bayraklarla donanıyor; bu bayrak Türk bayrağıdır. Burada gördüğünüz askerler de Türk askerleridir. Fakat Türk dili yalnız bizim şehrimizde konuşulmaz; daha başka birçok köylerde, şehirlerde yaşayan insanlar da Türkçe söylüyorlar, Türk bayrağı o şehirlerde de dalgalanıyor. Türk askeri, yalnız burayı değil, fakat bütün o memleketleri de düşmanlardan koruyor. İşte Türk dili konuşulan, Türk bayrağı dalgalanan, Türk askeri bulunan bütün memleketler bizim vatanımızdır; vatanımızın ismi Türkiye'dir." Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1926, s. 46-48.

Vatan topraklarını tarif ederken dil, bayrak ve askerî faktörlere atıfta bulunmak elbette millî bir devlet kurmak ve onu sağlam temele oturtmak açısından yürütülen bir politikaydı. Ayrıca kitaplarda, Türk bayrağı ve askerine atıfta bulunulması doğrudan yakın dönemin siyasi gelişmelerine ve Anadolu'nun işgale uğramasının yarattığı ruh halinin yansımaları olduğu da söylenebilir. Ancak bununla birlikte bu tarz bir söylemin bir diğer nedeni de, Benjamin Fortna'nın da belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli daralan sınırlarının yol açtığı istikrarsızlığa karşı, şimdiki sınırların görece kalıcılığının kitaplarda ifade edilmesi olabileceği de akla gelmektedir. Yazar, Cumhuriyet seçkinlerinin bu kalıcılığın avantajını kullanabileceğini ve böylece millî haritanın istikrarlı bir şekilde anlatılabileceğini ifade etmektedir. Bk. Benjamin Fortna, *age.*, s. 65-66.

Ayrıca kitaplarda bu topraklar üzerinde Türk milletinin uzun bir geçmişinin olduğu vurgulanmıştır:

“Asırlarca bu topraklar birçok ticaret kervanlarının, harbe giden orduların yolu oldu. Bunların hepsi bir müddet yaşamış, gelip geçmişler, nihayet yerlerini Türklere bırakmışlardır. Tarihin en eski zamanlarında Orta Asya’da yaşayan Türkler, bundan iki bin beş yüz sene evvel yavaş yavaş Avrupa’ya doğru sokulmuşlar ve birçok akınlarla Avrupa ortalarına kadar gelmişlerdir. Bu akınların bir kısmı da Anadolu’ya yapıldı. Fakat Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonradır ki bugünkü memleketimize devamlı olarak yerleştiler. İlk gelenlerden en mühimi Selçuk Devletini kuran Oğuz Türkleridir. Selçuk Devleti’nin yerine daha sonra Osmanlı Devleti kâim oldu”³⁷.

Kitabın ilerleyen kısımlarında ise Osmanlı’nın büyük bir imparatorluk haline gelerek asırlarca dünyayı titrettiği, ancak son iki yüzyıl içerisinde gerilediği vurgulanmakta, Mondros Mütarekesi sonrası yaşanan siyasi gelişmeler ve işgaller de ayrıntılı bir şekilde aktarılarak Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti’nin yerini aldığı açıklanmaktadır³⁸. Görüldüğü üzere coğrafya ders kitaplarında Türk vatani olarak kabul edilen topraklar, tarihsel bir sürecin sonucunda oluşmuş, aynı dili konuşan insanların tek bayrak altında yaşadığı ve askerî kuvvetlerle de sağlamlaştırılan bir yer olarak tanıtılmaktadır. Ayrıca orta kuşakta yer alması, üç tarafının denizlerle çevrili olması ve Asya ile Avrupa’nın temas noktasında bulunması bu toprakların, dünyanın en iyi ve en ehemmiyetli yeri olmasını sağladığı da iddia edilmiştir³⁹. Böylece tüm bu özelliklere sahip bir vatana sahip olduğu ve yakın dönemde işgale uğrayarak elinden alınma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir toprak parçasını seven ve koruyan bilinçli bir nesil yetiştirilmesi hedeflenmiştir.

Coğrafi konumu, tarihî ve jeopolitik öneminin vurgulanması Türkiye topraklarının özellikle Anadolu’nun yeniden keşfedilmesine, ilginin bu topraklara kaymasına neden olmuştur. Bu nedenle ders kitaplarında ülke nüfusunun ve Anadolu coğrafyasının, şehirlerin, dağların, nehirlerin tanıtılmasına ağırlık verilmiştir⁴⁰. Üçüncü sınıf coğrafya ders kitapları, öğretim metodu açısından dördüncü ve beşinci sınıf kitaplarına göre farklılık göstermektedir.

37 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü Sınıf, s. 59-60.

38 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü Sınıf, s. 60. s. 60-61.

39 Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Türkiye Coğrafyası)*, İlk Mektep Dördüncü Sınıf, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1926, s. 45-46.

40 Benjamin Fortna, *age.*, s. 66.

Bu kitaplarda, Türkiye coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgi vererek öğrenciyi sıkmak yerine, dersleri eğlenceli bir hale getirmek amaçlanmıştır. Böylelikle öğrencinin derse ilgisi üst seviyede tutulmak istenmiştir. Faik Sabri (Duran) Bey'in kaleme aldığı kitap, iki küçük kardeşin Türkiye gezilerinde gördükleri yerlerin anlatımı ve Türkiye haritası üzerinde aralarında geçen diyaloglar şeklindedir. Mehmet Besim ve Cemaleddin Arif Beyler'in kitabı ise yine Türkiye turu şeklinde kaleme alınmıştır⁴¹. Ayrıca üçüncü sınıf coğrafya ders kitaplarında yakın dönemin siyasi gelişmeleriyle bağlantılı bir Türkiye coğrafyası anlatımı tercih edilmiştir. Böylelikle coğrafi anlamda millî bir vatan bilinci sağlanması düşünülmüştür.

Millî Mücadele'nin merkezi ve yeni Türk Devleti'nin başkenti olması nedeniyle Ankara tanıtılması ve öneminin açıklanması gerekli görülen ilk şehirdir. Reşit ile Ferit adında iki küçük kardeş arasında geçen konuşmada, Ankara'nın Anadolu'nun ortasında, küçük ama Türkler için pek kıymetli, tarihî, güzel bir şehir olduğu; memleketimize gelip topraklarımızı elimizden almak ve bizi kendilerine esir ve köle yapmak isteyen düşmanlara karşı müdafaa temellerinin burada atıldığından bahsedilmektedir. Ayrıca Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin Hükümet makararı, yani idare merkezidir. Cumhurbaşkanı, Meclis ve hükümet üyeleri burada toplanmıştır⁴².

Mehmed Besim ve Cemaleddin Arif Beylerin üçüncü sınıf coğrafya kitabı ise Ankara'dan hareketle Türkiye'nin diğer yerleşim yerlerine yapılan geziler şeklinde kaleme alınmıştır. Ankara'dan Eskişehir'e giderken Sakarya Nehri üzerinden geçildiği bilgisini veren yazarlar Yunanlılar ile bu bölgede yapılan muharebeleri de aktarmaktan geri durmamıştır: *Memleketimizi istila eden Yunan ordusu, birçok tecrübeye rağmen bizi sarsamadığı için nihayet vatanımızın can damarını ele geçirmek arzusuna düşmüştü. Fakat işte burada korkunç bir mağlubiyete uğradı ve bir daha kendisini toplayamadı. Sakarya Muharebesi Türk tarihinin binbir kahramanlığı arasında ayrı bir nam bıraktı. Yunanlılar mağlub olarak kaçarken, rast geldikleri köyleri yakıp yıktılar...*⁴³

Ankara'nın tarihî ve siyasi önemini vurgulandıktan sonra Türkiye'nin diğer önemli bölgeleri de yine yakın dönemin gelişmeleri ışığında kaleme

41 Bu iki yazarın da Faik Sabri Bey gibi Fransız coğrafya ekolünün etkisinde olduğu görülmektedir. Fransa'da 1877'den itibaren sekiz milyon nüsha ile açık ara baskı rekoru kıran *İki Çocuğun Fransa Turu* isimli coğrafya okuma kitabı olmuştur. Bk. Yves Lacoste, *age.*, s. 80.

42 Faik Sabri, *Çocuklara İlk Coğrafya Kıraatları*, İlk Mekteb Üçüncü Sınıf, İkinci Tab'ı, Maarif Matbaası, İstanbul 1926, s. 114-115.

43 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, İstanbul 1926, s. 49.

alınmıştır. Bir nevi siyasî tarih dersi içeren bu anlatı tarzında, Reşit ile Ferit adlı kardeşlerin aralarında geçen diyaloglar ilgi çekicidir. Örneğin Paşaeli başlığıyla incelenen Türkiye'nin Avrupa toprakları, Balkan ve Çanakkale Savaşları'ndaki gelişmeler ve Millî Mücadele Dönemi işgalleri bağlamında aktarılarak öğrencide tarihsel bir vatan bilinci oluşturma, tehlikelere karşı teyakkuzda bulunma hissi uyandırmak amaçlanmıştır⁴⁴.

Ege Bölgesi'ne yapılan geziler aktarılırken vatanımızın en zengin bir köşesi olarak geçen bölgenin Yunan zalimi ile perişan bir duruma geldiği dikkat çekilmiş, Şarkî Anadolu'nun en önemli yerleşim yerlerinden Erzurum'un ise birkaç defa Rusların hücumuna uğramış, büyük harbde Ermeni çeteleri tarafından yağma edilmiş ve yakılmış... olduğu belirtilmiştir. Bunun güneyinde bulunan Antep, Maraş ve Urfa'nın ise Millî Mücadele esnasında kahramanlıkları ile şöhret kazanmış olduklarına dikkat çekilmiştir⁴⁵.

Üçüncü sınıf coğrafya ders kitaplarında Türkiye'nin diğer yerleşim yerleri ile ilgili bilgi verilirken Osmanlı Devleti'ni hatırlatacak ifadelerden de kaçıldığı görülmektedir. Osman Bey zamanında kuşatılan ancak 1326 yılında Orhan Bey zamanında Osmanlı topraklarına katılan Bursa ...Türklerin ilk büyük idare merkezi olarak tanıtılırken Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilk başkenti Edirne ise, Türklerin Rumeli'ndeki ilk hükümet makamları olarak geçmektedir⁴⁶. Yani her iki şehrin de Osmanlı Devleti döneminde fetih edildiği bilgisi kitapta yer almamaktadır. Yine, Mehmet Besim ve Cemaleddin Arif Bey'in coğrafya kitaplarında Bursa'nın güzelliklerinden, tarihî eserlerinden bahsedilirken Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olduğu zikredilmemekte, buradaki Osmanlı eserleri Eski Türklerden kalma birçok binalar (Yeşil Cami)... şeklinde ifadeler tercih edilmektedir. Oysa aynı kitabın ilerleyen sayfalarında Konya ile ilgili bilgiler verilirken şehrin Selçukî Türk Devleti'nin idare merkezi olduğu belirtilmektedir⁴⁷. Görüldüğü üzere 1924 tarihli cumhuriyet döneminin ilk müfredat programı dikkate alınarak Osmanlı Devleti'ni hatırlatacağı düşünülerek Osmanlı Devleti'nin başarıları kitaplarda geçmemiştir⁴⁸.

44 "Balkan Harbi'nde Bulgarlar Edirne'yi aldıktan sonra Çatalca'ya kadar gelmişler, İstanbul'a girmek istemişlerdi; ama orada cesur askerlerimiz onları geri püskürtmüşlerdi. Reşit harita üzerine Çatalca ismini yazdığı vakit Ferit: Aman, Çatalca İstanbul'a ne kadar yakın imiş? diye bağırды" Bk. Faik Sabri, *Çocuklara İlk Coğrafya Kıraatları*, İlk Mekteb Üçüncü Sınıf, s. 117-118.

45 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, İstanbul 1926, s. 57-61, 68-70.

46 Faik Sabri, *Çocuklara İlk Coğrafya Kıraatları*, İlk Mekteb Üçüncü Sınıf, s. 118, 121.

47 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, s. 56, 60.

48 Benjamin Fortna'ya göre bu yaklaşımın altında, cumhuriyet idarecilerinin, imparatorluk

Faik Sabri Bey'in kaleme aldığı dördüncü sınıf ders kitabında da benzer bir yaklaşım görülmektedir. Yazar, Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları aktarırken adı geçen devlet yerine Türkiye tabirini kullanmaya dikkat etmiştir. Türkiye evvelce daha büyüktü ifadeleriyle konuya giriş yapan yazar, Türkiye'nin eskiden Asya'da daha geniş topraklarının olmasının yanı sıra Avrupa'da ve hatta Afrika'da bile geniş arazileri olduğunu vurgulamıştır. Birinci Dünya Harbi'nden önce Türkiye'nin 2 milyon kilometrekare toprağı olduğunu dikkat çeken yazar, harpten sonra Suriye, Filistin, Irak, Hicaz ve Yemen'in Türkiye sınırlarından hariçte kaldığını da belirtmiştir. Yazar ilerleyen kısımlarda Millî Mücadele dönemi gelişmelerini anlatarak Türkiye'nin daha büyük felaketler yaşadığının altını çizmiştir⁴⁹.

Faik Sabri Bey, beşinci sınıflar için kaleme aldığı Umûmi Coğrafya ders kitabında da aynı yaklaşımı sergilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'daki arazisi 1329 Balkan Muharebesi'nden sonra pek azalmıştır şeklinde ifadeleriyle yazar Osmanlı Devleti'ni ve saltanatı hatırlatmamaya çalışırken anakronizm dahi yapmıştır. Bununla birlikte Balkan Savaşı'ndan önce Türkiye'nin Balkan Yarımadası'nda yedi büyük vilayeti (Yanya, İşkodra, Kosova, Manastır, Selanik, Edirne ve İstanbul) olduğuna dikkat çeken yazar, 1329 muharebesi bize Rumeli'ni kaybetti. Rumeli'nin büyük bir kısmı bu muharebede aleyhimize ittifak etmiş olan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında taksim edilerek bizim elimizde Paşaeli denilen Şarkî Trakya kaldı şeklinde ifadeleriyle de yakın dönemin önemli bir gelişmesini daha aktarmıştır⁵⁰.

Coğrafya ders kitaplarında, Topraklarımız (Türk vatanı), bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar (Türk milleti)...⁵¹ şeklinde ifadeyle vatan ile bağlantılı onunla bütünleşmiş bir millet anlatımı da göze çarpmaktadır. Türkiye'de yaşayan insanların hemen hepsi(nin) Türk... olduğunun belirtildiği ders kitaplarında bir memlekette yaşayan insanların aynı milletten olma-

dönemindeki seleflerine herhangi bir itibar kazandırabilecek davranıştan titize kaçınmaları yatmaktadır. Bk. Benjamin C. Fortna, *age.*, s. 72-73.

49 *Bir aralık daha büyük felaketlere maruz kaldık. İstanbul ve Boğazlar ve Anadolu'nun bir kısmına ecnebler girdi. Yunan Trakya denilen Paşaelini ve Anadolu'nun garbını ele geçirmek istedi. Padişah Sevr muabedesini kabul etmişti. Bu muabede ile Yunan Anadolu'nun garbına yerleşiyor, Karadeniz sahillerinde bir Rum Hükümeti ve Şarkî Anadolu'da bir Ermeni Hükümeti vücuda geliyor ve memleketin diğer yerleri de Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar arasında taksim ediliyordu.* Bk. Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Türkiye Coğrafyası)*, İlk Mekteb Dördüncü Sınıf, s. 46-47.

50 Faik Sabri, *Küçük Mekteplilere Coğrafya Dersleri*, Umûmi Coğrafya, Beşinci Sınıf, s. 57.

51 Mehmed Besim, Cemaletdin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, s. 49.

sı(nın) o memleket için hayırlı...olduğunun da altı çizilmiştir⁵². Yazarların böyle bir kaniya varmasında hiç şüphesiz yakın dönemin gelişmelerinin payı vardır. Bununla birlikte Türk milleti kavramı ise dil, din ve ülküde birlik olan insanlar şeklinde açıklanmıştır: Bugün memleketimizde aynı lisanı konuşan, aynı dinden olan, kalbi Türk vatanının yükselmesi için çarpan bir tek millet yaşa(ı)yor, onlar da Türklerdir. Kürtlerin de bahsi geçen özelliklere sahip olduğu ise Şarkî Anadolu'da yaşayan Kürtleri ayrı saymaya lüzum yoktur. Onlarda bu memleketin öz evlatlarıdır şeklinde aktarılmıştır. Ayrıca Türkiye'de, din, dil ve ülküde birlik olarak tanımlanan Türklerden başka ticaretle uğraşan Rum, Ermeni, Musevilerle ecnebiler de bulunduğu da altı çizilmiştir⁵³.

Coğrafya Ders Kitaplarında Cumhuriyet Rejimi ve Yeni İktidar Sahipleri

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte önemli bir rejim değişikliği meydana gelmiştir. Yeni rejimin meşruiyetini sağlamak açısından eğitime büyük önem verilmiş, ders kitapları cumhuriyet ideolojisini yansıtacak bir şekilde yazılarak coğrafya ders kitaplarının da bu süreçte önemli bir rol oynadığı yukarıda açıklanmıştır. Bir rejimin meşruiyet kazanması sürecinde, yerine geçtiği rejimin meşruiyet temellerini ortadan kaldırmağa çalışması(nın) son derece doğal olduğunu belirten Türker Alkan göre eğitim, Kemalist rejimin meşruiyetini sağlamak için kullandığı en önemli araçlardan biri olmuş ve erken cumhuriyet dönemini ders kitaplarında da bu ideolojinin benimsetilmesi için Kurtuluş Savaşı'na büyük önem verilmiştir⁵⁴.

İncelediğimiz ilkökul coğrafya ders kitaplarında da cumhuriyet rejimi Millî Mücadele dönemi olayları çerçevesinde kaleme alınmıştır. Bununla

52 "Bir zamana kadar memleketimizde Türk'ten başka birçok kavimler bulunuyordu. Bunların bir kısmı fırsat buldukça ayrılmaya çalıştılar. Bir kısmı da bizi içerimizden vurmak, ellerinden gelen her fenalığı yapmak istediler. Yükselmemize mani oldular. Millî zafer kazanıldıktan sonra diğer unsurlar artık Türkiye'den çekilmiştir." Bk. Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü sınıf, s. 82.

53 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü sınıf, s. 82. Faik Sabri Bey'in yazdığı dördüncü sınıf coğrafya kitabında da benzer açıklamalar bulunmaktadır: "Türkiye arazisi bugün yalnız Türklerin yerleşmiş olduğu yerlerden mürekkebtir. Türk olmayanlar, Türklüğe yabancı olanlar vatan haricinde kalmış veya çıkarılmış, bu suretle millî bir birlik temin edilmiştir. Şarkî Anadolu'da Türkler arasında bir miktar Kürd bulunursa da bunların da Türk'ten farkı yoktur. Bundan başka Türkiye'de az miktarda Laz, Gürcü, Tatar gibi Müslümanlar da bulunur." Bk. Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Türkiye Coğrafyası)*, İlk Mekteb Dördüncü Sınıf, s. 62.

54 Türker Alkan, *Siyasal Toplumsallaşma, Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin, Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979, s. 178, 199.

birlikte yeni rejim, yurdun ve vatandaşların durumunu düzeltme açısından yaptıklarının da altını çizerek Osmanlı Devleti ile arasındaki farka dikkat çekilmiştir. Böylelikle küçük bireylerin zihinlerinde bir öteki kavramı oluşturmaya çalışılarak yeni rejimin olumlu yanları yansıtılmıştır. Böylelikle soyut kavramlar olan cumhuriyet, mutlakiyet, saltanat ve padişahlık gibi terimler somut gerçeklerle açıklanmaya, aralarında farklar belirtmeye çalışılmıştır. Bunda hiç şüphesiz ilkökul seviyesindeki çocukların soyut kavramları bilişsel olarak anlamalarının zor olması ve yazarların da eski rejimi ayrıntısıyla hatırlatacak açıklamalar yapmaktan kaçınmaları etkilidir. Faik Sabri Bey ile Mehmed Besim ve Cemaleddin Arif Beylerin kaleme aldığı coğrafya ders kitaplarında cumhuriyet rejiminin niteliği ile ilgili açıklamalar oldukça sınırlıdır⁵⁵. Bununla birlikte yazarlar rejimin övgüsünü ve halk nezdinde meşruiyetini, tarihi gelişmeler bağlamında eski rejimin yergisini yaparak sağlamaya çalışmışlardır.

Ders kitaplarında Osmanlı dönemi yergisinin kurumsal olmaktan çok kişisel bir düzeyde, devleti yöneten padişahların eleştirisi şeklinde yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet hükümetinin merkezi olan Ankara şehri hakkında bilgiler öğrenciye aktarılırken Ankara daha evveleri harap bir haldeydi. Çünkü Osmanlı Padişahları, Anadolu köylüsünden topladıkları bütün paraları kendi saraylarına sarf ederek başka yerleri olduğu gibi bırakıyorlardı⁵⁶ şeklinde bir anlatım kullanılmıştır. Böylelikle öğrencilerin gözünde Padişahlar, sadece kendi zevklerini düşünen idareciler olarak gösterilmek

55 “Türkiye Devleti’nin hükümet şekli “Cumhuriyettir” Memleketimizde hâkimiyet milletindir. Memleket idaresi “Büyük Millet Meclisi”ne verilmiştir. Bu meclisin azası olan mebusları halk dört sene için seçer, 20.000 nüfus için bir mebus çıkarılır. On sekiz yaşını dolduran her erkek intihab hakına maliktir. İntihab iki derecedir. Ahali evvela müntehib-i sânileri seçer. Ve onlar asıl mebusları intihab eder. Meclis kendi azasından bir “Reis-i Cumhur” ayırır. Devletin reisi reis-i cumhurdur. Reis-i cumhur meclis azası arasından bir başvekil tayin eder. Başvekil yine meclis azası arasından kendine arkadaşlar ayırarak “İcra Vekilleri Heyeti”ni teşkil eder ve reiscumhurun tasdiğinden sonra meclise bildirir.” Bk. Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Türkiye Coğrafyası)*, İlk Mekteb Dördüncü Sınıf, s. 64.

“Devletimizin ismi (Türkiye Cumhuriyeti)’dir. Yeni Devlet 23 Nisan 1920’de Ankara’da Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla kurulmuş ve cumhuriyetin resmen ilanı ise 29 Teşrinievvel 1923’e tesadüf etmiştir. Türkiye devletinde hakimiyet-i milliye esastır: dört senede bir intihab edilen milletvekilleri (Büyük Millet Meclisi) namıyla toplanarak memleketleri idare eden kanunları yapar ve tamamıyla tatbik ettirilmesine dikkat ederler kanunları Meclisin azası arasından seçilmiş olan Başvekil ile vekillerden mürekeb (İcra Vekilleri Heyeti) tatbik eder. Türkiye devletinin reisi milletvekilleri tarafından intihab olunan (Reis-i Cumhur)’dur. Devletin idare merkezi (Ankara) şehridir.” Bk. Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü sınıf, s. 61-62.

56 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, s. 48.

istenmiştir. Köylü halkın parasını kendi saraylarına harcayan eski yönetime karşı yeni rejimin tam tersi bir imaj çizmesi gerekiyordu. Anadolu'nun çeşitli bölgeleri hakkında bilgi verilirken bu bölgelerin Osmanlı döneminde geri kalmışlığına dikkat çekilerek yeni yönetimin bu durumu gidermek için çok çalıştığı vurgulanmıştır.⁵⁷

Mehmed Besim ve Cemaleddin Arif Beylerin kaleme aldığı dördüncü sınıf coğrafya ders kitabında Anadolu köylüsünün şimdiye kadar neden geri kaldığı üzerine tespitler yapılmaktadır. Yazarlar, ... acaba neden geri kalmışız; bunun nedenleri çoktur... şeklinde bir çıkarım yaptıktan sonra; yolların azlığı, muharebeler, hastalıklar, düşmanlarımızın bizleri hiç rahat bırakmaması gibi nedenler sıralamıştır. En sona da köylü, memleketi idare eden hükümdarların kayıtsızlığı yüzünden cahil kaldı şeklinde bir tespiti yapmışlardır. Yazarlar, memleketi fakir yapan maniler ortadan kaldırılırsa Türk toprakları dünyanın en zengin bir köşesi halini alabilir. Bunu bizler gibi hükümetimiz de düşünüyor. Türkiye cumhuriyeti bir halk hükümeti olduğu için her şeyden evvel halkın saadetine çalışmaktadır.⁵⁸ Görüldüğü üzere çocuklara şimdiki hükümetlerinin onlara karşı kayıtsız kalmayacağı mesajı verilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin zamanında çok büyük ve güçlü bir devlet olduğunu farkında olan kitap yazarları bu devletin parçalanma sürecine girmesini de yine padişahların kötü idaresine bağlamışlardır. Tarihin en eski zamanlarında Orta Asya'da yaşayan Türkler, bundan iki bin beş yüz sene evvel yavaş yavaş Avrupa'ya doğru sokulmuşlar ve birçok akınlarla Avrupa ortalarına kadar gelmişlerdir. Bu akınların bir kısmı da Anadolu'ya yapıldı. Fakat Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonradır ki bugünkü memleketimize devamlı olarak yerleştiler. İlk gelenlerden en mühimi Selçuk Devletini kuran Oğuz Türkleridir. Selçuk Devleti'nin yerine daha sonra Osmanlı Devleti kâim oldu. Bu İmparatorluk ta Basra Körfezi'nden Viyana'ya, Rusya içerilerinden Arabistan'a şimal-i Afrika'da Sahra-yı Kebir'e kadar uzanıyordu. Asırlarca dünyayı titrettikten sonra, Türk milletini esir gibi kullanan sultanların fena idaresi yüzünden bozulup göçelmeye başladı.⁵⁹ Yazarlar, Anadolu'ya Türk-

57 "... yolların azlığı ve şimendifer bulunmaması, memleketimizin şark taraflarını şimdiye kadar geri bıraktı. Birçok yerlerde ziraat yapılamıyor, ahali mektepsiz kalıyor, toprağın altındaki zengin madenler işletilemiyordu. Cumhuriyet hükümetimiz birçok gayretle Şarki Anadolu'ya şimendiferler yaptırmaya başlamıştır. Yakın zamanda bu memleketlerimiz çok zenginleşecektir." Bk. Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, s. 67.

58 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü sınıf, s. 84.

59 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü Sınıf, s. 59-60.

lerin gelişi ve burada büyük bir imparatorluk meydana getirebilmelerini Tarih ders kitaplarını aratmayacak bir şekilde aktarmışlardır. Bununla birlikte uzun yıllar mutlakiyetle yönetilen Osmanlı Devleti'nin yapısal kimliğinin eleştirilmeden padişahların yetersizliği yüzünden böylesine bir imparatorluğun dağıldığı aktarılmıştır.

Padişahlar, sadece devlet idaresindeki yetersizliği ile sınırlı tutulmayarak mutlakiyetçi yönetimleriyle de eleştirilmişlerdir: Ankara'da bulunan Büyük Millet Meclisi binası bizim intihap ettiğimiz vekillerin (mebusların) toplandığı yerdir. Artık memlekette bizi istediği gibi idare eden padişahların idaresi yoktur. Kanunları Millet Meclisi yapar, Başvekilin reisliği altında toplanan İcra Vekilleri Heyeti bunları tatbik eder⁶⁰. Böylelikle cumhuriyet rejiminin, insanları istediği gibi idare eden eski rejimle arasındaki fark da padişahlar üzerinden okunmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin komşularının anlatıldığı bir başka derste ise şahlarının peki sıkı idaresi altında İran'ın geri kaldığı belirtilerek mutlakiyetçi rejimin eleştirisi yine yönetimin başındaki şah örnek gösterilerek yapılmıştır⁶¹.

Yukarıda yeni rejimin meşruiyetini sağlamak için ders kitaplarında Kurtuluş Savaşı faktörünün kullanılacağı belirtilmişti. Mondros Mütarekesi sonrası işgaller ve Ankara merkezli direniş hareketinin başarıları coğrafya ders kitaplarında oldukça yer almıştır. Türkiye coğrafyasının anlatıldığı dördüncü sınıf ders kitabında, Türkiye'nin Büyüklüğü başlığı ile yeni toprakların yüzölçümsel genişliği hakkında bilgi verildikten sonra Birinci Dünya Savaşı öncesinde toprakların daha çok olduğunun altı çizilerek savaş sonrası işgallerden bahsedilmiştir. Padişah Sevr muahedesi kabul etmişti. Bu muahede ile Yunan Anadolu'nun garbına yerleşiyor, Karadeniz sahillerinde bir Rum Hükümeti ve Şarkî Anadolu'da bir Ermeni Hükümeti vücuda geliyor ve memleketin diğer yerleri de Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlar arasında taksim ediliyordu şeklinde ifadeleri hem Padişah nezdinde eski rejimin eleştirisi yapılırken hem de bu koşullar altında devletin yok olma tehlikesine maruz kaldığı vurgulanmıştır. Yazarlar bu kötü koşullarda Mustafa Kemal Paşa'yı bir kurtarıcı olarak ön plana çıkartmışlardır:

60 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, s. 48.

61 Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Beşinci Sınıf, s. 117.

“Sevgili ve pek muhterem reis-i cumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa orduyu hazırladı ve İnönü, Sakarya, Afyonkarahisarı zaferleriyle düşmanı memleketten tard etti ve İzmir’de denize döktü. 1923’te Türkiye Lozan’da şerefli bir sulh imzaladı, Padişah ve ailesi memleketten çıkarıldı. Cumhuriyet ilan edildi”⁶². Burada dikkat çeken başka bir husus da Sevr ile Lozan Antlaşmaları’nın karşılaştırılmasıdır. Padişahlar nezdinde eleştirilen eski rejim Sevr gibi bir anlaşmayı imzalayarak vatanın işgal edilmesine göz yumarken Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yeni rejimin seçkinleri Lozan gibi şerefli barış antlaşmasını imzalamışlardır.

Millî Mücadele’nin lideri Mustafa Kemal Paşa, devlet yönetiminde yetersiz olarak ifade eden padişahlara karşı, yeni rejimin meşruiyetinin sağlanması adına ders kitaplarında yoğun bir şekilde adı geçen bir simadır. Paşa hem memleketin kurtarıcısı hem de reis-i cumhur olması bakımından yeni rejimin en önemli ismidir. Kitaplarda, birçok yerde askerî ve diplomatik başarılarından bahsedilmektedir⁶³.

62 Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Türkiye Coğrafyası)*, İlk Mekteb Dördüncü Sınıf, s. 46-47.

63 “Büyük Harbin mütarekesinden sonra İngilizlerle yardımcıları İstanbul’a asker çıkardılar; Millet Meclisi’ni kapattılar, yavaş yavaş bütün memlekete yayılmaya başladılar, işte bu sırada milletin içinden doğan istiklal ordusu, Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın kumandası altında olduğu halde, düşmana karşı koymaya başladı”

Bk. Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, s. 48.

“Fakat Türk milleti esir olamazdı. Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın etrafında toplanan bütün millet düşmanın hücumlarına karşı çelik bir kale gibi göğüs gerdi. 1919’dan 1922’ye kadar İstiklâl Muharebeleri’yle düşmanlarını mağlup ve perişan etti. Memleketi kurtardı. Avrupa devletleri 1922 Temmuzunun 24’üncü günü Lozan şehrinde Türkün hakkını ve zaferini tasdik eden muahedeyi imzaladılar.” Bk. Mehmed Besim, Cemaleddin Arif, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü Sınıf, s. 60-61.

Sonuç

Çalışmamızda, yeni sınırlar ve rejim bağlamında ilkokul coğrafya ders kitapları incelendi. Öncelikli hedef, cumhuriyet seçkinlerinin yakın tarihin gelişmelerini ders kitabı vasıtasıyla minik bireylere öğretme çabasına dikkat çekmektir. İncelenen kitaplar tarih kitabı olmamasına rağmen içerik bakımından onu aratmayacak bilgilerle doluydu. 1924 yılı ders müfredatı bağlamında eski rejiminin izlerini silmek isteyen cumhuriyet idaresi kanımızca farkında olmadan disiplinler arası bir uygulamayı gerçekleştirmiştir. Böyle bir uygulamaya kalkışmasında en önemli etken eğitimi topyekûn bir değişimin aracı olarak görmesi gelmektedir. Bir diğer önemli etken ise kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için eğitimden faydalanmak istemeleridir.

Kurtuluş Savaşı evresi, Türk milletinin hayatta kalma mücadelesinde en önemli dönemlerinden biridir. Bu mücadeleyi yürüten ve başarı elde eden cumhuriyet seçkinlerinin, bu başarıyı kendi meşruiyetleri açısından kullanmak istemeleri son derece doğaldır. Düşman işgali ve eski rejimi temsil eden padişahın bu işgaller karşısında çaresizliği, yeni iktidar sahiplerinin halkın gözünde kurtarıcı olarak algılanmasına sağlamıştır. Ders kitaplarında bu durum epeyce işlenmiştir. Bununla birlikte yakın dönemin gelişmelerine bizzat şahit olan çocuklar açısından ders kitapları birer pekiştireç görevi de görmüştür.

Kitaplarda yazan bilgiler ilkokul seviyesinde öğrencinin anlayabileceği seviyededir. Kitaplarda, ulusal duygunun inşa edilmesi ve minik bireyler tarafından cumhuriyet ideolojisinin vatan denilen toprak parçası üzerinde fiziksel olarak tasavvur edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca her ne kadar açıktan ifade edilmese de (Osmanlı Devleti'ni çağrıştıracak düşüncesiyle) köklü bir devlet geleneği mirasına sahip olduğu ve bu sayede yakın zamanda sömürgeci baskıyı mağlup etmenin vermiş olduğu gurur duygusu da kitaplara yansımıştır.

KAYNAKLAR

Ak, Mahmut, “Osmanlılar Döneminde Coğrafya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C 8, s. 62.

Alkan, Türker, *Siyasal Toplumsallaşma, Siyasal Bilincin Gelişmesinde Ailenin, Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1979.

Akpınar, Özkan, *Geographical Imagination in School Geography during the Late Otoman Period, 1876-1908*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Akyol, İ. Hakkı, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya: II. Meşrutiyet Devrinde Coğrafya”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 1/2 (1943).

Aslan, Erdal, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Ders Kitapları”, *Eğitim Ve Bilim*, 35/158 (2010), s. 216-217.

Ardel, Ahmet, “Coğrafya Nedir ve Nasıl Öğretilmelidir”, *Türk Kültürü*, 4/37-48 (1965-1966).

Baran, Tülay Alim, “Atatürk’ün Eğitim Düşüncesi”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Baydur, Fuat, “İlkokulda Coğrafya Dersinin Vazifesi ve Değeri”, *Yeni Kültür*, S. 41 (Ekim 1939).

Besim, Mehmed-Arif, Cemaleddin *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Üçüncü Sınıf, Türk Matbaası, İstanbul 1926.

Besim, Mehmed-Arif, Cemaleddin, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Dördüncü Sınıf, Türk Matbaası, İstanbul 1926.

Besim, Mehmed-Arif, Cemaleddin, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Coğrafya Dersleri*, Beşinci Sınıf, Türk Matbaası, İstanbul 1926.

Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-199) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, 2. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2013.

Doğan, Nuri, *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1908-1918)*, Bağlam Yay., İstanbul 1994.

Duran, Faik Sabri, *Çocuklara İlk Coğrafya Kıraatları*, İlk Mekteb Üçüncü Sınıf, İkinci Tab‘, Maarif Matbaası, İstanbul 1926.

Duran, Faik Sabri, *Çocuklara Coğrafya Dersleri (Türkiye Coğrafyası)*, İlk Mekteb Dördüncü Sınıf, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1926.

Duran, Faik Sabri, *Küçük Mekteblilere Coğrafya Dersleri*, İlk Mekteb Beşinci Sınıf, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1926.

Ergün, Mustafa, “Türk Eğitim Devrimi: Temel İlkeler ve Gelişim Süreci”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Fer, Seval, “1923 Yılından Günümüze Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*, haz. Murat Alper Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010.

Fortna, Benjamin, C., *Geç Osmanlı Ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2013.

Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Mirası, Cumhuriyetin İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınevi, Ankara 2010.

Kafesoğlu, İbrahim, “Türkiye’de Millî Eğitim ve Meseleleri”, *Türk Kültürü*, 4/40 (Şubat 1966).

Kaplan, İsmail, *Türkiye’de Millî Eğitim İdeolojisi*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2005.

Kapluhan, Erol, “Atatürk Dönemi (1923-1938) İlkokullarda Coğrafya Eğitimi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 25 (Ocak 2012).

Karpat, Kemal, H., *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yay., 4. Baskı, İstanbul 2011.

Kenan, Seyfi, “Türk Eğitim Düşüncesi ve Deneyiminin Dönüm Noktaları Üzerine Bir Çözümleme” *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, XLI (2013).

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

Lacoste, Yves, *Coğrafya Her şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, çev. Selim Sezer, Ayrıntı Yay., İstanbul 2014.

Özey, Ramazan, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyacılığı Eğitim-Öğretimindeki Dönüşüm”, *Sosyoloji Ve Coğrafya*, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15, Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006.

Sakaoğlu, Necdet, “İlkokul Tarih Programları”, *Tarih Öğretimi Ve Ders Kitapları, Buca Sempozyumu 29 Eylül-1 Ekim 1994*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2015.

Smith, Anthony D., *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yay., Ankara 2013.

Szyliowicz, Joseph S., “Osmanlı’nın Eğitsel Mirası: Efsane Mi, Yoksa Gerçek Mi?”, *İmparatorluk Mirası, Balkanlar’da Ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası*, der. L. Carl Brown, İletişim Yay., İstanbul 2000.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim Ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu Ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1999.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması*, Yurt Yay., Ankara 1981.

Türk, İbrahim Caner, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Coğrafya Öğretimi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009.

Türk, İbrahim Cener, “Osmanlı Devleti’nde İlköğretim Okulları Coğrafya Müfredat Programları – Coğrafya Öğretim Usulleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2007), s. 201-212.

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaş’ın Peşinde, II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2014.

Yalçın, Durmuş, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2006.

